

Wat

we

zien

A black and white historical photograph of a snowy city street. In the foreground, several people are walking, and a horse-drawn carriage is visible. The middle ground shows a wide, snow-covered street with more carriages and pedestrians. In the background, there are large, classical-style buildings, including one with a prominent dome on the left and another with a pedimented facade in the center. A large, white rectangular overlay with a black border is positioned on the left side of the image, containing the text "als" in a serif font.

als

we

lezen

WAT WE ZIEN
ALS WE LEZEN

EEN FENOMENOLOGIE

MET ILLUSTRATIES

PETER
MENDELSUND

VERTAALD DOOR ROOS VAN DE WARDT

Uitgeverij Atlas Contact
Amsterdam/Antwerpen

'INBEELDING' INBEELDEN	1
VERZINSELS	5
AAN HET BEGIN	57
TIJD	67
LEVENDIGHEID	133
UITVOERING	159
SCHETSEN	171
VAARDIGHEID	185
CO-CREATIE	195
KAARTEN & REGELS	227
ABSTRACTHEDEN	239
OGEN, GEZICHTSVERMOGEN & MEDIA	261
HERINNERING & FANTASIE	293
SYNESTHESIE	305
AANDUIDERS	321
OVERTUIGING	337
MODELLEN	359
HET DEEL & HET GEHEEL	377
HET IS WAZIG	399

VERZINSELS

'... verviel zijn reeds verloren verstand in de vreemdste gedachte, die ooit bij een gek is opgekomen...' – *Don Quichot in zijn bibliotheek*

Wat zien we dan wél als we lezen?

(Afgezien van woorden op een pagina.)

Welke beelden ontstaan er in ons hoofd?

**Er bestaat een verhaal
dat ‘Lezen’ heet.**

**Dit verhaal kennen we
allemaal.**

**Het is een verhaal
over beelden en over
ínbeelden.**

Het verhaal over lezen is een herinnerd verhaal. Als we lezen, zitten we er helemaal in. En hoe dieper we erin zitten, hoe minder goed we op dat moment in staat zijn onze analytische geest zover te krijgen dat deze invloed uitoefent op de ervaring die ons opslokt. Met andere woorden: als we het hebben over het leesgevoel, hebben we het eigenlijk over de leesherinnering.*

En deze leesherinnering is een bedrieglijke herinnering.

* William James beschrijft de onmogelijke poging om ons eigen bewustzijn introspectief te bestuderen als ‘de poging tot ... het ontsteken van het licht om te zien hoe het donker eruitziet’.

Wanneer we ons het lezen van een boek herinneren, zien we een aanschakeling van zich ontrollende beelden voor ons.

Ik herinner me bijvoorbeeld dat ik Lev Tolstojs
Anna Karenina las:

‘Ik zag Anna; ik zag Anna’s huis...’

1

2

What
WHEN W

Vintage
MMXIV ALL RIGHTS RESERVED

We denken dat we bij lezen hetzelfde ervaren als wanneer
we een film kijken.

WE SEE
WE READ!

Pictures
RIGHTS RESERVED

Maar eigenlijk gebeurt er iets anders – dit is niet wat
lezen is, noch hoe het is om te lezen.

Als ik je zou vragen ‘Beschrijf Anna Karenina eens’, zou je misschien haar schoonheid noemen. Als je aandachtig had gelezen zou je haar ‘volle wimpers’ noemen, haar gewicht of misschien zelfs haar met teer dons bedekte lip (ja, het zit er wel degelijk). Matthew Arnold maakt een opmerking over ‘Anna’s schouders, en enorme bos haar, en halfgeloken ogen...’

Maar hoe ziet Anna Karenina er nou uit? Je kan het gevoel hebben dat je een personage zeer goed kent (mensen zeggen graag over een bijzonder goede personagebeschrijving: ‘Het is net of ik haar ken’), maar dit wil niet zeggen dat je ook daadwerkelijk iemand voor je ziet. Het is niet iets definitiefs – niet iets afgeronds.

***

WANTED

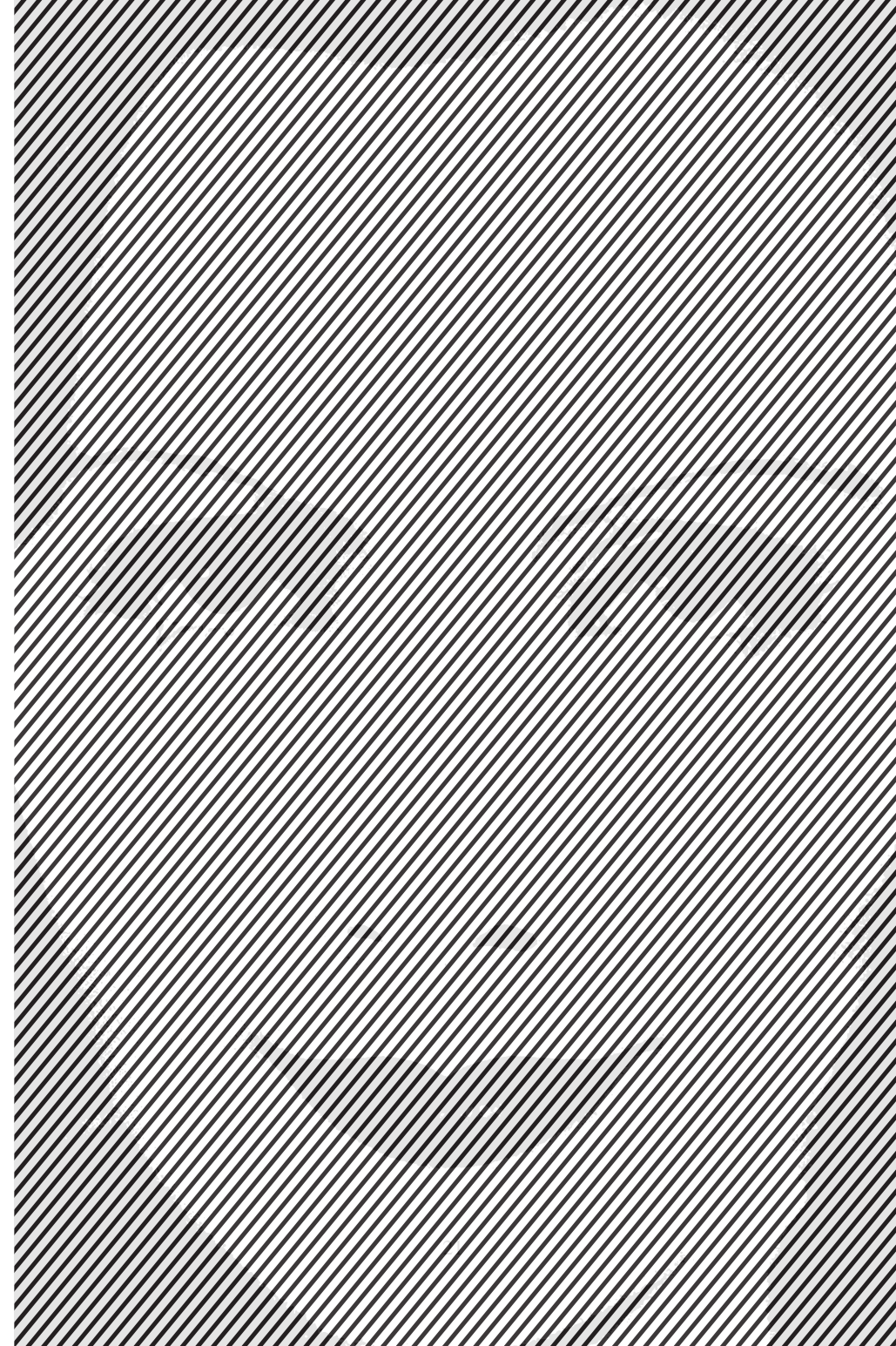
Anna Karenina volgens compositie-
tekeningssoftware die door de politie
wordt gebruikt, op basis van de be-
schrijvingen in Tolstojs tekst. (In mijn
hoofd had ze meer krullen en was haar
haar zwarter...)

De meeste schrijvers geven (opzettelijk, onopzettelijk) meer beschrijvingen van het gedrag dan van het lichaam van hun fictieve personages. Zelfs als een auteur uitblinkt in fysieke beschrijvingen zitten we nog steeds met een onhandige ratjetoe van verdwaalde lichaamsdelen en willekeurige details (schrijvers kunnen ons niet álles vertellen). Wij vullen de leemtes op. We kleuren ze in. We verbloemen ze. We slaan dingen over. Anna: haar haren, haar gewicht – dit zijn slechts facetten en creëren geen getrouw beeld van een persoon. Ze creëren een lichaamstype, een haarkleur... *Hoe ziet Anna eruit?* We weten het niet – onze mentale schetsen van personages zijn nog slechter dan compositietekeningen.

Visualiseren lijkt wilskracht te vereisen...

... al lijkt het soms misschien ook alsof bepaalde beelden
ongevraagd tevoorschijn komen.

Ik doe grondig onderzoek naar lezers. Ik vraag of ze zich een duidelijk beeld kunnen vormen van hun lievelingspersonage. Voor deze lezers wordt, om met William Shakespeare te spreken, de vorm van een geliefd personage ‘belichaamd’.

Deze lezers beweren dat het succes van een fictieroman van de vermeende authenticiteit van de personages afhangt. Sommige lezers gaan nog verder en zeggen dat ze alleen plezier aan een roman beleven als de belangrijkste personages makkelijk te zien zijn:

‘Kun je je in gedachten een beeld vormen van hoe Anna Karenina eruitziet?’ vraag ik.

‘Ja,’ zeggen ze, *‘alsof ze voor m’n neus staat.’*

‘Hoe ziet haar neus er dan uit?’

‘Daar had ik nog niet over nagedacht; maar nu ik erover nadenk, zou zij wel iemand zijn met zo’n neus die...’

‘Ho eens – hoe zag je haar dan voor je vóórdat ik het vroeg? Neusloos?’

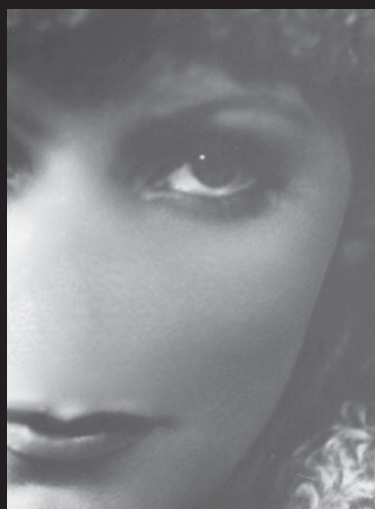
‘Nou...’

‘Heeft ze zware wenkbrauwen? Een pony? Waar zitten haar rondingen? Heeft ze hangende schouders? Heeft ze lachrimpeltjes?’

(Alleen een heel langdradige schrijver zou je zoveel over een personage vertellen.*)

***

* Al kan Tolstoj eindeloos doorgaan over Anna’s kleine handen. Wat betekent deze emblematische beschrijving voor Tolstoj?

Sommige lezers beweren dat ze deze personages perfect voor zich kunnen zien, maar alleen tijdens het lezen. Dat betwijfel ik, maar ik vraag me nu wel af of ons beeld van personages wazig is omdat onze visuele herinneringen over het geheel genomen wazig zijn.

***

Een gedachte-experiment: haal je je moeder eens voor de geest. Haal je nu je favoriete literaire personage voor de geest. (Of: visualiseer je huis. Visualiseer vervolgens Howards End.) Het verschil tussen het nabeeld van je moeder en dat van een favoriet literair personage is dat hoe beter je je concentreert, hoe duidelijker je moeder naar voren komt. Een personage laat zich niet zo makkelijk zien. (Hoe beter je kijkt, des te verder het van je af komt te staan.)

(Eigenlijk is dit een opluchting. Als ik een gezicht op een fictief personage plak, leidt dit niet tot herkenning, maar tot dissonantie. Uiteindelijk zie ik iemand voor me die ik ken.* En dan denk ik: dát is Anna niet!)

* Onlangs overkwam dit me nog toen ik een roman aan het lezen was waarbij ik dacht dat ik een personage, een dame uit de hogere kringen met ‘ver uit elkaar staande ogen’, duidelijk had ‘gezien’. Toen ik vervolgens beter naar mijn verbeelding ging kijken, ontdekte ik dat dat wat ik voor me had gezien, het gezicht van een collega was dat ik op het lichaam van een bejaarde vriendin van mijn oma had geplaatst. Eenmaal ‘scherpgesteld’ was dit geen prettig beeld.

Als ik mensen vraag de lichamelijke verschijning van een hoofdpersoon in hun lievelingsboek te beschrijven, zullen ze me in veel gevallen vertellen hoe dit personage zich door de ruimte beweegt. (Vaak zijn de gebeurtenissen in fictie choreografisch.)

Eén lezer zei tegen me dat Benjy Compson uit *The Sound and The Fury* van William Faulkner ‘log, ongecoördineerd...’ was.

Maar hoe ziet hij erúit?

***

THE SOUND
AND THE
FURY
✕
WILLIAM
FAULKNER

THE SOUND
AND THE FURY
WILLIAM FAULKNER

JONATHAN CAPE
HARRISON SMITH

Literaire personages zijn in lichamelijk opzicht vaag – ze hebben maar een paar kenmerken en deze kenmerken lijken er nauwelijks toe te doen – of eigenlijk doen deze kenmerken er enkel toe in de zin dat ze bijdragen aan het verfijnen van de betekenis van een personage. Het beschrijven van personages is een soort afbakening. De kenmerken van een personage zijn een hulpmiddel bij het bepalen van hun grenzen – maar deze kenmerken helpen ons niet een personage ook echt te zién.*

***

Onze fantasie wordt juist geprikkeld door dat wat de tekst doet om géén opheldering te verschaffen. Dus ik stel mezelf de vraag: beelden we ons dingen het sterkst in, of het levendigst, als een schrijver op zijn onvolledigst of terughoudendst is?

(Bij muziek worden voorstellingen gedefinieerd door noten en akkoorden, maar óók door pauzes.)

* Of draait het bij het identificeren van wat dan ook helemaal niet om 'uitvoeringheid'?

Personages zijn geheimschriften.
En verhalen worden juist rijker door weglatingen.

William Gass over meneer Cashmore uit *De moeilijke jaren* van Henry James:

We kunnen ons een willekeurig aantal andere zinnen over meneer Cashmore voorstellen die aan deze zin zouden kunnen worden toegevoegd. De vraag is nu: wat is meneer Cashmore? Dit is het antwoord dat ik zal geven: meneer Cashmore is (1) een neus, (2) een eigennaam, (3) een complex systeem van ideeën, (4) een waarnemingsmechanisme, (5) een verbaal reguleringsinstrument, (6) een geveinsd punt om naar te verwijzen, en (7) een bron van verbale energie.

Dit zou over elk personage gezegd kunnen worden – over Nanda, uit hetzelfde boek, of over Anna Karenina. Natúúrlijk. Is het feit dat Anna onvermijdelijk door Vronski wordt aangetrokken (en zich opgesloten voelt in haar huwelijk) niet significanter dan het louter morfologische feit dat zij, om maar iets te noemen, ‘wat molliger’ is?

Het gaat er uiteindelijk om hoe personages zich gedragen, in verhouding tot alles en iedereen in hun fictieve, afgebakende wereldje. (‘Log, ongecoördineerd...’)

We denken misschien wel dat personages zichtbaar zijn, maar ze zijn vooral een verzameling regels die een bepaalde uitkomst vaststellen. De lichamelijke kenmerken kunnen enkel voor de sier zijn, maar hun trekken kunnen ook bijdragen aan hun betekenis.

(Wat is het verschil tussen zien en begrijpen?)

$(A \cdot K \cdot V \cdot M) \supset$

$[(a \cup v) \vdash T]$

A = Anna is jong en mooi (heeft 'kleine handen', aangename rondingen, is bleek en blozend, heeft een enorme bos donker, krullend haar, etc.).

K = Karenin is oud en lelijk.

V = Vronski is jong en aantrekkelijk.

M = Mores: oftewel, het veroordelen van buitenechtelijke verhoudingen (van vrouwen) in het negentiende-eeuwse Rusland.

T = Anna zal door een trein om het leven komen.

'a', 'k' & 'v' = Anna, Karenin & Vronski.

Neem nou Karenins oren...

(Karenin is Anna Karenina's bedrogen echtgenoot.)

Zijn zijn oren groot of klein?

Toen de trein in Petersburg stilstond en Anna nog maar nauwelijks was uitgestapt, was het eerste gezicht dat haar opviel dat van haar man. Ach, mijn god! Waarom heeft hij zulke oren? dacht ze terwijl ze naar zijn kille en deftige uiterlijk keek en vooral naar de oorschelpen die haar nu zo opvielen en waar de rand van zijn bolhoed op rustte...

Karenins oren groeien omgekeerd evenredig aan de tanende genegenheid van zijn echtgenote. In dit opzicht vertellen deze oren ons niets over hoe Karenin eruitziet, en een he-leboel over Anna's gevoelens.

